
МОВАЗНАЎСТВА

УДК 811.161.3

І.У. Сацута

ДЗЕЕПРЫМЕТНІКІ Ў СТАРАБЕЛАРУСКІМ ПЕРАКЛАДЗЕ “ГІСТОРЫІ АБ АТЫЛЕ”

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці ўтварэнне і ўжыванне неспрагальных форм дзеясловаў у старабеларускім рукапісным перакладзе аповесці “Гісторыя аб Атыле”.

“Исторыя ѿ Атыли короли ҃горьскомъ” паявілася ў старабеларускай літаратуры каля 1580 г. у складзе так званага Пазнанскага зборніка” і ўяўляла сабой ананімны старабеларускі рукапісны пераклад з польскага выдання гэтай аповесці – друкаванага перакладу Ц. Базыліка (1574, Кракаў) з лацінамоўнага твора “Athila” венгерскага гуманіста М. Олаха, напісанага ў 1538 г. у Нідэрландах і ўпершыню надрукаванага (1568, Базэль) у якасці ўстаўкі ў даследаванне па венгерскай гісторыі А. Банфіні. Поўны старабеларускі тэкст быў выдадзены ў 1888 г. А. Весялоўскім, а ўсе наступныя перавыданні ўрыўкаў з яго ў Беларусі рабіліся на аснове гэтай публікацыі. У 2004 г. дзякуючы намаганням венгерскага славіста А. Золтана поўны тэкст “Athila” М. Олаха ў польскім і беларускім перакладах XVI ст. быў выдадзены факсімільна і транслітарацыяй [1].

Іменныя дзеепрыметнікі незалежнага стану цяперашняга часу ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле” выступаюць у нязменнай, застылай форме жаночага роду адзіночнага ліку з фармантам **-чы** і ўспрымаюцца ўжо як дзеепрыслоўі: *Сторожу держечы и до обороны готовъ будучы держаль с тое стороны Дуная некия Матэрнус [1, с. 107]; Маючы за тое абы через него ҃грове нелацно перебить мели [1, с. 109]; ҃чынили ... страшливыи окрыкъ бьючы по своиску в бубны а стреляючы здалека на неприятеля [1, с. 113]; ласкаве их примуючы великие имь дары давалъ [1, с. 123]; Слышечы ѿ тои добротливости Атыли з доброе воли своее до него прыехал [1, с. 125]; прэмуре взялъ не хочечы жадное воины [1, с. 131]; Тэвдорык король ...кгда на коню ездечы своих до битвы напоминалъ ит некоторого ҃грына стручоньи с конѧ был в битве потоптаныи [1, с. 147]; ждал вторгненьѧ неприятел не спечы цэлюю ноч [1, с. 153]; призвавши до себе своих которые пры его итцу стоечы стоварышыли сѧ были з ним на воину вернул сѧ до Толезы [1, с. 157]; боечы сѧ жолгнеры гневу Атылевого ...не вернули се до него до ҃гор николи [1, с. 159]; кроника ҃герская свѣтчыть, не згажаючы се з другими [1, с. 159]; держечы под нимь конѧ за поводы з великою ҃чивостю впровадил [1, с. 161]; дѣвочки плакали крычали голос до неба выносечы [1, с. 163]; иdney тѧжко въздыхаючы, другие плачучы с покорою ...так мовили [1, с. 165].* Выразнай арфаграфічнай асаблівасцю перакладу з’яўляецца перадача этымалагічнага **ѧ** праз **e** ў суфіксах дзеепрыслоўяў, утвораных ад асновы дзеясловаў чацвёртага класа. Гэта арфаграфічная рыса ў пісьменнасці XVI–XVII стст. была даволі распаўсюджанай, а ў некаторых помніках – нават асноўнай нормай. На думку некаторых даследчыкаў, такога роду напісанні з’яўляюцца ўскосным адлюстраваннем якання [2, с. 310].

У якасці аформленай граматычнай катэгорыі ў старабеларускім перакладзе выступаюць поўныя дзеепрыметнікі цяперашняга часу незалежнага стану з суфіксальным фармантам **-ч-**, некаторыя з іх ужываюцца са зваротнаю часціцаю **сѧ**: *Атыльля ... был ... в битве всего доглядяючыи [1, с. 117]; воиско свое вже далеко ит*

влоскои земли **будучое** ...такъ далекими дорогами спрацованое ...мыслиль назад вернуть [1, с. 203]; **Валамира** брата твоего дома тепер **мешкаючого** зоставил [1, с. 157]; тэды до Трекашу **мѣста** ...над рекою Сэкъваною **лежачого** притѣгнуль [1, с. 161]; бо бы был **и**н ...не толко рѣчи посполитых але тэж и своих властных справовати не **имѣючого** [1, с. 207]; ѡмыслил Тэодорыка на тот час Ишпанеи и Францзи аквитанское **пануючого** намовлѣти [1, с. 131]; Не маючы в собѣ жадного **ипережаючое** хворобы знаку нагле здох [1, с. 207]; **с**м смерти передъ часом **приходѣчое** ѡстерегли [1, с. 165]; тунгрове суть люди ...в земли левдынскои далеко от тое дороги Атылевои **лежачои** [1, с. 161]; ѡмыслиль добывшы нѣкоторыхъ мѣст французское земли ку польночної стороне **лежачое** вернутисѣ до Сыкамѣбрыеи столечного мѣста своего [1, с. 161]; бо бы был **и**н ...не толко рѣчи посполитых але тэж и своих властных справовати не **имѣючого** [1, с. 207]; вжды ноч **приходѣчую** собѣ и своим могъ мѣти на помочы [1, с. 147]; Люпус ... вышол противъ Атыли **прижедчаючому** [1, с. 161]; еще черезъ колко ночей видено комэту **стегаѣчую** поломя [1, с. 139]; абысь тому злему нас вельцэ **ѡтискаючому** забѣгъ [1, с. 167]; носил ѡрла, коруну на голове **маючую** [1, с. 121]; были положыли у Эмэрыты над Арою рекою **лежачою** [1, с. 129]; потом его з великою а королю такому **належачою** гордостью в гробе продков его поховано [1, с. 205]; вже вси **и**боеи стороны силы мужне **боронѣчы** змешалисѣ [1, с. 147]; веру и люди его **хвалечы** преследовати ѡмыслил еси [1, с. 135]; рымѣне звыкли были звитѣжонымъ ...ѡ покору **с**м **даваючы** в ласку примовать [1, с. 199]; Такъ великаѣ хуть в них **с**м **просѣчых** битвы зажгла [1, с. 145]; Было немало народовъ над берегами мора брытанского и бальтыцкого або немецкого **мешкаючых** [1, с. 177]; месца в должъ и в шырыну велми **воюючыхъ** ... ѡтекъ [1, с. 129]; **и**ни з великою **и**хотою беручы **с**м до того кинулисѣ на жолнере мѣста **боронѣчы** [1, с. 191]; **с**м здал быти пилным а битвы знову **прагнучым** [1, с. 153]; злѣкнувшы **с**м **тагнучых** непрѣтел добровольне **с**м поддали ѡгром [1, с. 177]; месца в должъ и в шырыну велми **воюючыхъ** ... ѡтекъ [1, с. 129]; Валамир кготовъ на всход слонца **мешкаючых** кроль [1, с. 123]; вам силы зуполне **маючым** ... панство рымское вже звонтленое будетъ могло [1, с. 183].

Беларускай народна-дыялектнай мове старажытнага перыяду актыўныя дзеепрыметнікі прашлага часу на **-и-**, **-ви-** не былі ўласцівы. Аб гэтым сведчыць адсутнасць іх у тагачасных дзелаваых помніках, а таксама ў сучасных народных гаворках. Як дзеепрыметнікі яны не ўласцівы і старабеларускаму перакладу “Гісторыі аб Атыле”. Гэты моўны сродак старабеларуская літаратурная мова выкарыстала галоўным чынам у помніках рэлігійнага зместу. Так, дзеепрыметнікі незалежнага стану прашлага часу нярэдка ўжываў В. Цяпінскі ў перакладзеным ім на беларускую мову “Евангеллі”. Паказальнай у гэтых адносінах з’яўляецца “Біблія” Ф. Скарыны. Беларускага першадрукара шырока ўводзіў у свае біблейскія пераклады актыўныя дзеепрыметнікі, паколькі іх ужыванне садзейнічала больш дакладнаму выражэнню думкі ў лаканічнай форме. І ўсё ж у параўнанні з дзеепрыметнікамі незалежнага стану цяперашняга часу дзеепрыметнікі прашлага часу на **-и-**, **-ви-** не атрымалі развіцця. Пашырэнню іх, відаць, перашкаджала распаўсюджанне ў пісьменнасці актыўных дзеепрыметнікаў прашлага часу на **-л** тыпу **зарослыи, зветшалыи, погіблыи** [2, с. 296]. Апошнія ў двух выпадках зафіксаваны ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле”: *Будучы **незвыклым** ѡкрыком ѡбуджоны, не ведали што бы чынити* [1, с. 109]; *такъ великое множество людеи великим щастем большеи нижли первеи **вынеслы** с посполитым добромъ мог радити* [1, с. 117]. Штуршком для ўтварэння і ўжывання такіх дзеепрыметнікаў у літаратурнай старабеларускай мове паслужыла народна-дыялектнай мова.

Нячленныя дзеепрыметнікі на **-л** ад дзясловаў з асновай на зычны ў складзе перфекта, плюсквамперфекта, будучага другога і ўмоўнага ладу выступаюць у старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле” без канцавога **-л**: *новина прышла, иж Тэодозыис цэсар **ѡмер** [1, с. 121]; ѡгрове, довѣдавши **сѧ** иж непрыятель **ѡтек**, вернули **сѧ** на оное поле [1, с. 113]; онъ ... **облегъ** место Аръкгэнтину, лежачее над Рэном [1, с. 127]; паметку новымъ мужством а новою военною славою **затер** [1, с. 181]; Атыла... помом **рекъ** до своих [1, с. 191]; половицу тое стрелы... до Рыму был зъ собою **занес** [1, с. 115]; был пустэлник **рэк**, абы его звано бичом божым [1, с. 159]; им досыть **ѡчинити** будетъ **мог** [1, с. 195]; Мужу божыи, абысь тому злomu нас вельцэ **ѡтискаючому забег**, бысьмы... **от** воли божое не **отступили** [1, с. 165].*

Новыя формы без канцавога **-л** атрымалі распаўсюджанне ва ўсіх жанрах беларускай пісьменнасці з канца XV ст. Яны шырока прадстаўлены ў старабеларускіх дзелавах помніках, мова якіх у параўнанні з іншымі жанрамі была найбольш блізкай да жывой народнай мовы, хоць, вядома, не ідэнтычнай ёй. У адрозненне ад дзелавах помнікаў у большасці свецка-мастацкіх і рэлігійных твораў канца XVI ст. зноў атрымалі распаўсюджанне дзеепрыметнікі на **-л** пасля зычных асновы. У пашырэнні такіх форм даследчыкі бачаць уплыў заходнеславянскіх моў, у першую чаргу польскай, паколькі яны адзначаюцца галоўным чынам у тэкстах, якія адчулі на сабе ўплыў польскай мовы [2, с. 240]. У старабеларускім жа перакладзе аповесці “Гісторыя аб Атыле”, зробленым непасрэдна з польскага арыгінала, адпаведны дзеепрыметнік зафіксаваны толькі адзін раз: *Которых слов Люпусъ, илекнувши **сѧ**, рекль [1, с. 151]*, і гэта нягледзячы на тое, што польскаму тэксту вядомы толькі ўтварэнні з канцавым **-л**: *с посполитым добром **мог** радити* (параўн. польск.: *s pospolitim dobrem **mogł** rządzić*) [1, с. 464]; *против Немецкое напервеи а потом и Француское земли шаблю **поднесъ*** (параўн. польск.: *przećiwko Niemieckiey naprzod á potym y Fráncuskiey ziemi szablę **podniosł***) [1, с. 470].

Дзеепрыметнікі прашлага часу незалежнага стану ў выглядзе нязменных форм на **-шы** сінтаксічна ў большасці выпадкаў выконваюць ролю дзеепрыслоўяў: *зобравши борздо зо всихъ пограничныхъ народовъ великое воиско ... положил **сѧ** недалеко **от** Дуная [1, с. 107]; спутивши **сѧ** на тое кгда лениве а нечуине въ своихъ справахъ поступовали [1, с. 109]; Зоставивши у воиску для бороненя жонъ и всихъ речеи своихъ нешто люду, сами з другимъ множствомъ жолнеровъ **перепровадивши **сѧ**** черезъ Тису прытягнули на местца близко Дуная лежачые [1, с. 109]; Почавши **от** свитанья до девятое години на день быстра битва трывала [1, с. 115]; **одержавши ѡгрове тое звитяжство**, почали zarazомъ всеи тои земли ... волне розказовати [1, с. 117]; А тымъ способомъ **зобравши и прыготовавши** воиско не толко своимъ але тэжи всимъ иншимъ людемъ был Атыльля [1, с. 121]; **ѡгрове не **отнесиши**** жадное поражки ани шкоды звитяжство **одержавши** з радостю и з великою корыстью зъ Атылемъ вернули **сѧ** [1, с. 121]; Атыля **змоцниваши **сѧ**** так много звитяжствъ, а **поднесъши **сѧ**** в пыху панствомъ так много королевствъ и много народовъ, был [1, с. 125]; склонность **ѡказавши** и ласкаве ихъ **прынявши** великие дары им дал [1, с. 125]; жолнеры Атылевы **звоевавши** огнемъ и мечомъ некую часть Ишпанеи, дошли были аж до короля бэтыцкое стороны [1, с. 129]; послове не **справивши** ничего вернулисѧ [1, с. 131]; велми **сѧ ѡрадовавши** пытал его [1, с. 135]; **нашолъши** межы трупы побитыхъ тѣло его **ѡчинил** ему з великою почестностью яко королеви **ѡбход** [1, с. 149]; Потомъ **ѡмыслил** зъ **ѡстатком** люду своего **ѡгледевши** до того часъ погодныи **ѡдарити** на **ѡбозъ** Атылевъ [1, с. 149]; Атыла **ѡтративши** прошлого дна всю моц люду своего, **довѣдавши^{сѧ}** **ит** шпѣкговъ **ѡмыслу** тразимунѡдоваго **праве **ѡ**** своихъ речахъ **звонтивши** призвал до себе своихъ жолнеровъ [1, с. 149]; **непрыател** **добывши** **ѡбозу** гору **взѧл** [1, с. 151]; Послове **взѧвши** **ѡд** отца **ѡршули** тую **ѡтповедь** з радостю **ѡтѣхали** [1, с. 175]; **Всѣвши***

*тэды и Базылеи и корабль Рэномъ рекою доехала до Кольна [1, с. 175]; **выседшы** на берегъ ...**сѧ** до мѣста прыблизжати почала [1, с. 175].*

Пасіўныя дзеепрыметнікі цяперашняга часу як асобныя дзеяслоўныя формы выйшлі з ужытку ва ўсходнеславянскіх народна-дыялектных мовах яшчэ ў старажытны перыяд і не былі характэрны на раннім этапе развіцця літаратурным мовам, у тым ліку і беларускай. Аднак пазней, у канцы XVI–пачатку XVII ст., калі беларуская мова адчула на сабе больш прыкметны ўплыў з боку царкоўнаславянскай мовы, дзеепрыметнікі на **-м-** ад лексічна абмежаванай групы дзеясловаў пачалі распаўсюджвацца ў беларускай пісьменнасці, пераважна ў друкаваных кнігах, такіх, як “Катэхізіс” С. Буднага, “Казанне Кірыла” С. Зізанія, “Навука аб сямі тайнах царкоўных”, “Евангелле” Каліста, “Бяседа Макарыя”, “Гісторыя аб Варлааме і Іаасафе” і інш. [2, с. 302]. У “Гісторыі аб Атыле” фіксуецца толькі паасобныя формы, частка якіх перайшла ў прыметнікі: *гетман ...ест вам **знаемыи** [1, с. 145]; з **непрыѧтелемъ** таким несподеваным а **незнаемымъ** битву сточыть мели [1, с. 109]; вы сами **свѣдоми** естэсте [1, с. 143]; Тые **непрыѧтели** на которые тепер гледите не суть вамъ **незнаемые** [1, с. 143].*

У выкарыстанні дзеепрыметнікаў залежнага стану прошлага часу ў старабеларускай пісьменнасці прыметна выяўляецца наступная заканамернасць: чым далей помнік знаходзіцца ад царкоўна-кніжнай сферы, тым больш высокі ў ім працэнт пасіўных дзеепрыметнікаў прошлага часу, – карціна ў многім супрацьлеглая той, якая назіраецца ў выкарыстанні пасіўных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу. Кароткія формы паступова набылі прэдыкатыўнае адценне, якое зацямніла сабою атрыбутыўную функцыю кароткіх прыметнікаў. Поўныя формы арыентаваліся на атрыбутыўныя патэнцыі дзеепрыметнікаў, паколькі іх рэалізацыя забяспечвала магчымасць максімальнага выкарыстання дапасавання як простага і зручнага сродку для выражэння разнастайных семантычных адносін у сказе, павышала інфармацыйную ёмістасць сказа, ствараючы дадатковыя ўмовы для характарыстыкі суб’екта як галоўнага кампанента сказа, а на ўзроўні граматыкі – новую і вельмі істотную базу для стылістычнай разнастайнасці форм выражэння думкі, што для літаратурнай мовы было праблемай першараднай важнасці.

Пасіўныя дзеепрыметнікі прошлага часу ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле” характарызуецца высокай ужывальнасцю ўтварэнняў на **-н-** (93 % ад агульнай колькасці выкарыстаных пасіўных дзеепрыметнікаў). Для кароткіх форм асноўнай і найбольш актуальнай з’яўляецца прэдыкатыўная функцыя: *половицу тое стрелы которою был **пострелен**..., даль до Рыму [1, с. 115]; на местцо костанцыусово над всеми воиски ... **преложон** [1, с. 129]; дла гнюсности и ничэмности своеи з влоское земли **выгнан** до нашои [1, с. 141]; вн днѧ вчораашнего **звутлен** [1, с. 155]; Жыкгимонт корол и Базылеи **поражон** [1, с. 471]; же Атылѧ, которые зо всеми воиски своими, по тои прошлои битве, велми латвеи могъ быти **выкоренен**, ѡиол рук рымских [1, с. 497]; в личбу иных гетманов был **поличонъ** [1, с. 205]; **вбран** был Атылѧ Королемъ року двадцать всмого [1, с. 534]; кривда кготом от Ѱгров учынена была **помщона**, а пыха и быстрость ихъ **погамована** быт могла [1, с. 133]; сила **непрыѧтелскаѧ** ест **преломена** [1, с. 151]; зъ Эитропею сестрою своею паненкою, еще з молодых лѣтъ до клѡштора даною которая так чудностю яко тэжъ иншыми душными дары была **вздобена** ... **сѧ** молитвами бавили [1, с. 163]; вже Аквилѧ была **збуруна** [1, с. 525]; споенье их было перлами **осажоно** [1, с. 119]; Было место ...**звано** Потэнцыяна [1, с. 107]; то Тэодорыкови по прожници **поведано** [1, с. 131]; Королевство французское ... **прылучоно** будет до нашого Ѱгорского и немецкого панства [1, с. 143]; спеване жалобное з выславленем зацных его справ **спевано** [1, с. 205].*

Сінтаксічнай асаблівасцю “Гісторыі аб Атыле” з’яўляецца шырокае выкарыстанне ў ролі выказніка безасабовых зваротаў дзеепрыметнікаў у застылай форме ніякага роду адзіночнага ліку, што асабліва характэрна для старабеларускіх помнікаў, якія з’яўляюцца перакладамі з польскай мовы: *Муры на много местцах зъ землею зровнано* (параўн. польск. *Mury na wielu miejscach z ziemią zrownano*) [1, с. 471]; *коли его приведено до Цесара ...был принят в ласку* (параўн. польск. *gdy go przywiedziono do Cesarza ... był przyjęt w łaskę*) [1, с. 474]; *Королевству Ишпанскому прозвище дано Ишпания* (параўн. польск. *Krolestwu Hiszpańskiemu przezwisko дано Hiszpaniá*) [1, с. 497]; *тую землю ...названо вт Ишпала* (параўн. польск. *tę ziemię ...názvano od Hiszpalá*) [1, с. 497]; *радшеи для того, иж его вбъмовлено, яко вн прычыну до того дал* (параўн. польск. *rádszey dla tego, iż go oskarżono, iakoby on przyczynę do tego dal*) [1, с. 497]; *Походни гораючыє надъ мѣстом часто и долго видано, спеване якоєсь з неба слыхано* (параўн. польск. *Pohodnit goraiące nad miastem często y dlugo widziano, spiewanie iakieś z nieba słychano*) [1, с. 497]; *там перед тымъ много ванна жыгано* (параўн. польск. *tam przed tym wiele warпа paleno*) [1, с. 512]; *ему счынено угорскимъ вбычаем вбход, ...а королю такому належачою Гордостью, в гробе продков его поховано* (параўн. польск. *tu thedy vcžiniono Węgierskim obyczaiem obchod, a Krolowi thaketi należąca Pompa, w grobie przodkow iego pochowano*) [1, с. 534].

У назоўным склоне множнага ліку кароткія пасіўныя дзеепрыметнікі прашлага часу зафіксаваны ў старабеларускім перакладзе выключна з уніфікаваным канчаткам -**ы**: *жолънеры тэж и товаришы их также якъ и гэтманове, будучы так наглымъ неприятельскимъ втаргненемъ перестрашоны, занедбавшы зброи и вбозу почали сѣкати* [1, с. 109]; *вже битвою спрацованы были Дэтрыкъ Матэрнь* [1, с. 111]; *ложя на которомъ лежал столы начыне кухонное седъла рады иншыє конские сѣберы золотом и дорогими каменъми были осажоны* [1, с. 119]; *Жолнеры его мѣли ...бороды долгиє, волосы нестръжоны* [1, с. 121]; *одною битвою были звитѣжоны* [1, с. 121]; *продкове его зъ столиц своих ѿт угров были выгнаны* [1, с. 133]; *тым способомъ вбѣдвє воиска были справлены* [1:147]; *вни ...до вытрыванѣ всѣких трудностейи давнымъ рыцѣрскимъ звычаемъ сѣтвержоны* [1, с. 151]; *иж вбозомъ ...яко накрепчеишымъ муромъ вточоны* [1, с. 151]; *што маєм чынити будучы вжо долгими працами невысыпанемъ и голодомъ знадзоны* [1, с. 165]; *сѣрове ...небескими страхи были преражоны* [1, с. 173]; *Тыми словы гетмане и жолнере Атылевы такъ были рушены* [1, с. 185]; *его счынкомъ жолнере побуджоны за встыдомъ мусели сѣ до муру сѣбегать* [1, с. 195]; *Тые не бывають забиваны* [1, с. 512]; *вси браны мѣстские зараз были повбвалены* [1, с. 512]. Як паказваюць матэрыялы помнікаў усходнеславянскай пісьменнасці, для XVI ст. такое ўжыванне дадзеных дзеепрыметнікаў з’яўляецца асноўнай граматынай нормай.

Звяртае на сябе ўвагу, што поўныя формы пасіўных дзеепрыметнікаў прашлага часу выкарыстоўваліся ў помніку амаль выключна ў прэдыкатывунай функцыі: *Тэодорык король ... велми рушоныи обецал сѣ стоварышыти зъ Азцыисом* [1, с. 133]; *неприятел Буды поражоныи и розъгроменыи до вбозу зъ соромотою великою днѣ вчорашиного сѣкѣ* [1, с. 155]; *Мечъ носил як вн самъ мнимал вт бога посланыи* [1, с. 466]; *Атыльѣл ... был ... носѣ закрьвленого* [1, с. 117]; *Атылѣ будучы поражен сѣк до вбозу возми косами косами всажоныими заточоного* [1, с. 149]; *сѣ покрепили ...через так много лѣт вказаного мужства* [1, с. 149]; *мают сѣрцѣ незвитѣжонои силы* [1, с. 151]; *встатки воиска нашиого долгою воиною звутленого нерозмыслне на щасте пустит* [1, с. 155]; *сѣмыслиль до сѣгор до назначоного ему и имъ ку втпоченью мѣстца вернути сѣ* [1, с. 199]; *поражски вѣ неприятелю нocy прошлое счыненное будучы спрацованы ѿтпочнули* [1, с. 111]; *Жолнеры его мели бронь с татарское земли*

принесеную [1, с. 121]; *вашу незвитажоную шаблю знает* [1, с. 145]; *вн хочеть на вную могилу зь седел **вчыненую** вступити* [1, с. 153]; *через нѣкоторую часть муру **розваленую** а копытами конии наших **втлущоную** зо всим воиском зброино хочу до мѣста як **звитажца** **вехати*** [1, с. 197]; *Было место ...межы тымъ **преречоным** полем* [1, с. 107]; *Тотъ зь Эитропею сестрою своею паненкою, еше з молодых **лѣтъ** до **кляштора даною** ...сѧ молитвами бавили* [1, с. 163]; *еше ѿ воиску азѣыусовом против себе **зобранымъ** ниякое пэвное ведомости не мель* [1, с. 129]; *шатры мел ... дивным мистерством **робленые*** [1, с. 119]; *Жолнеры его мели ... тарчы скурою **поволоканые** а железом гладким **окованые*** [1, с. 121]; *под Винитаром королем спросне **разгроменые** всего есмо королевства збавили* [1, с. 143]; *зброи ваши кровю **скропленые** вгледаете* [1, с. 145]; *Справил тэж был десеть тисечеи возов косами **осажоных*** [1, с. 119]; *нась розмаитыми надзами велми **втисненых** строкго держыть* [1, с. 165]; *больше сѧ до речеи **заказаных** горнуть* [1, с. 179]; *По збуреню мѣст **преречоных** ...вблэгъ Аквилию мѣсто* [1, с. 185]; *рымѧне звыкли были **звитажонымъ** втпущать* [1, с. 199]; *рымѧне в королевствах и в краинах **помененых** ...не могли ваше шабли вашому мужству и моцы жадным способом **втнѧти*** [1, с. 183]; *вмыслил был по так великих воинах водле своеи мысли **справленых** и **скончоныхъ** собѣ втпочынуть* [1, с. 203].

У “Гісторыі аб Атыле” поўнасьцю адсутнічаюць дзеепрыметнікі з двума **-нн-**, якіх практычна таксама не было ў ранніх помніках беларускай мовы, але якія пад уздзеяннем аддзеяслоўных прыметнікаў пачалі з’яўляцца ў помніках XVI–XVII стст., праўда, пераважна ў формах кніжнага характару [2, с. 305].

Пасіўныя дзеепрыметнікі прашлага часу з суфксам **-т-** фіксуюцца ў старабеларускім перакладзе значна радзей. Гэта ўтварэнні ўсяго толькі ад некалькіх дзеясловаў. Як і для дзеепрыметнікаў на **-н-**, ім характэрны кароткая і поўная формы і адпаведныя сінтаксічныя функцыі: *гетманъ былъ **забитъ*** [1, с. 109]; *болшая часть посторонных жолнеров **вт** **вѣры побита** была* [1, с. 209]; *вѣриула с паннами своими была **вт** **вѣров забита*** [1, с. 510]; *Аквиліа была **взѧта*** [1, с. 522]; *тридцать и семь тисечеи людеи там **забито*** [1, с. 193]; *Бэля, Кэвэ и Кадыка гетманы **побиты*** [1, с. 115]; *панство працами небеспечностями и моцою **набытое** крепчеише на потом было* [1, с. 107]; *не годит вдно крывды **поднѧтое** мстити сѧ на непрыятелѧ* [1, с. 153]; *шаблю мою и крви непрыѧтельскои **вгврѣтую** ...вгледаете* [1, с. 145]; *вси люди по великих а тѧжких працах звыкли сѧ **держать** покою и втпочыванѧ, якъ нагороды за працу трудности **фрасунки** и непокои перед тым **поднѧтые*** [1, с. 203]; *Сто двадцать и пять тисечи угров **побитыхъ** легло* [1, с. 113]; *с камѣньми, а муры и баштами **недобытыми** справу мѣли* [1, с. 520].

Матэрыял помніка сведчыць, што пасіўныя дзеепрыметнікі прашлага часу былі ў ім найбольш пашыраным тыпам дзеепрыметнікаў, як і наогул у старабеларускай мове. Яны захаваліся і да нашага часу без прыкметных структурных ці функцыянальных змен.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Золтан, А. “Athila” М. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века / А. Золтан. – Ниредьхаза, 2004. – 554 с.
2. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 327 с.

Satsuta I.V. Participle in the Oldbelaruian translation of “The History of Athil”

In the article the peculiarities of formation and using of unconjugated vorms of a verb are considered in the Oldbelaruian handwritten translation of the tale “The History of Athil”.